

Anna Zellma¹
Edward Wiszowaty²

REKOLEKCJE SZKOLNE JAKO MIEJSCE PRZECIWDZIAŁANIA HEJTOWI INTERNETOWEMU WŚRÓD MŁODZIEŻY

Streszczenie

W działalności wychowawczej, którą Kościół podejmuje wśród młodzieży, ważne miejsce zajmują rekolekcje szkolne. To dlatego katechetycy i pastorałści coraz częściej zwracają uwagę nie tylko na tradycyjne formy organizacji rekolekcji szkolnych, ale także na innowacje pedagogiczne. Słusznie za istotne uznają nawiązanie do doświadczeń młodzieży. Współcześnie każdy uczestnik rekolekcji szkolnych potrzebuje wsparcia w rozpoznawaniu, rozumieniu i rozwiązywaniu aktualnych problemów. Jednym z nich jest „hejt internetowy”. Młodzież bezpośrednio lub pośrednio styka się z tym zjawiskiem. Zgodnie z zasadą wierności Bogu i człowiekowi dobrze przeprowadzone rekolekcje szkolne są okazją do podejmowania różnych zagadnień związanych z hejtowaniem w Internecie. Pozwalają podejmować to zagadnienie w kontekście przykazania miłości Boga i bliźniego oraz wartości chrześcijańskich. Mogą motywować uczestników do zmiany myślenia i postępowania w kwestiach związanych z hejtem. Wymagają jednak – obok dobrze przepowiadanego słowa Bożego i jego aktualizacji – innowacyjnych inicjatyw wychowawczych, które służą zapobieganiu hejtowi internetowemu wśród młodzieży. W czasie rekolekcji szkolnych warto zorganizować m.in. spotkanie z psychologiem i policjantem oraz z osobami, które są dla młodych autorytetem. To właśnie

1 Prof. dr hab. Anna Zellma, profesor nauk teologicznych, kierownik Katedry teologii pastoralnej i Katechetyki na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; członek Komisji Ewaluacji Nauki; członek The European Equipe for Catechesis (EEC), konsultor Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski; ORCID: 0000-0002-3612-3454. Adres do korespondencji: 11-041 Olsztyn, ul. Hozjusza 15, e-mail: anna.zellma@uwm.edu.pl.

2 Ks. prof. dr hab. Edward Wiszowaty, profesor nauk teologicznych, Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; Instytut Nauk Prawnych, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie; ORCID: 0000-0002-1063-0415. Adres do korespondencji: 11-041 Olsztyn, ul. Hozjusza 15, e-mail: edwisz@op.pl.

osoba znacząca może zachęcić młodzież do akceptacji zasad życia chrześcijańskiego i ich respektowania w codziennym życiu, m.in. w przestrzeni wirtualnej.

Słowa kluczowe: rekolekcje szkolne, hejt, młodzież, wychowanie, profilaktyka

Abstract

SCHOOL RETREATS AS A MEASURE COUNTERACTING ONLINE HATE AMONG YOUTH

An important role in the educational activity of the Church for youth is played by school retreats. That is why catechism and pastoral scholars and practitioners are paying increasing attention not only to traditional forms of organisation of school retreats but also to educational innovations. They justifiably consider referring to young people's experiences to be of significance. Nowadays, each participant in school retreats needs help to identify, understand, and solve topical problems; one of them is online hate. Young people face this phenomenon directly and indirectly. According to the principle of faithfulness in God and man, well-organised school retreats are an opportunity to tackle various issues related to online hate. They allow to discuss the problem in question in the context of Christian values as well as the commandment to love God and one's neighbour. They can motivate participants to change the way of thinking and acting when it comes to hate. However, in addition to voicing the word of God and keeping it up to date, innovative educational initiatives are required to prevent online hate among the youth. During school retreats, it is worth organising sessions with, inter alia, psychologists, police officers or people who are role models for youth. For it is a role model who can encourage young people to embrace the rules of Christian life and follow them both in everyday life and on the internet.

Keywords: school retreat, hate, young, education, prevention

Wstęp

Rekolekcje szkolne są szczególną formą głoszenia Ewangelii oraz wychowania w wierze dzieci i młodzieży. Służą nie tylko przekazywaniu treści wiary i formacji postaw z niej wynikających, ale również świadomym i celowym działaniom wychowawczym³. Zakładają bowiem wspieranie uczestników w holistycznym rozwoju. Ta perspektywa rodzi potrzebę zarówno podejmowania różnych zagadnień przy jednoczesnym odwołaniu do wartości chrześcijańskich, jak też aktywizowania uczniów w taki sposób, aby sami odkrywali prawdę o bezinteresownej miłości Boga i powołaniu chrześcijańskim. Skoro więc rekolekcje szkolne mają wyznaczać drogę nawrócenia i przemiany serca uczestni-

³ Rozporządzenie ministra edukacji narodowej z dnia 7 czerwca 2017 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, Dz.U. 2007, poz. 1147.

ków, motywując ich do zmiany myślenia i postępowania, istotne wydaje się podejmowanie aktualnych problemów wychowawczych. Do nich zaliczyć można przeciwdziałanie hejtowi w Internecie.

Współcześnie wśród młodzieży (zwłaszcza w wieku 12–20 lat) coraz częściej daje się zaobserwować zachowania destrukcyjne w sieci, które noszą znamiona hejtu⁴. Skłonność do hejtowania nasila się w wieku 16–19 lat, przy czym najwięcej hejterów jest wśród 19-latków⁵. Troska Kościoła o przeciwdziałanie destrukcyjnym zachowaniom wśród młodzieży zmusza również do szukania odpowiedzi na pytanie: jakie podejmować inicjatywy w czasie rekolekcji szkolnych, aby podnieść świadomość osób hejtujących, że tego rodzaju działania są niewłaściwe, oraz co należy zrobić w zakresie edukacji świadków i ofiar hejtu? Tak postawiony problem może być prezentowany z różnych punktów widzenia. U podstaw analiz podjętych w niniejszym opracowaniu znajduje się założenie dotyczące wychowawczego wymiaru rekolekcji szkolnych. Dla przejrzystości wywodu, z uwagi na wieloznaczność kluczowych pojęć, najpierw przedstawimy przyjęte w niniejszym opracowaniu rozumienie terminu „hejt internetowy”. W tym kontekście, na podstawie analizy dostępnej literatury przedmiotu, zostanie scharakteryzowane zjawisko hejtingu internetowego wśród młodzieży. Pozwoli to w kolejnej części lepiej ukazać zarówno merytoryczne, jak i metodyczne aspekty różnych inicjatyw wychowawczych w czasie rekolekcji szkolnych, które zasługują na uwagę w związku z zapobieganiem zjawiskom hejtingu wśród młodzieży.

Całość analiz ma jedynie charakter wprowadzenia do debaty. Nie pretenduje do wyczerpującego ukazania problematyki. Wiele kwestii merytorycznych i metodycznych dotyczących przeciwdziałania hejtowi wśród młodzieży zostanie jedynie zasygnalizowanych. Niniejsze opracowanie nie ma też charakteru kompendium wiedzy praktycznej, lecz jest naukową refleksją wprowadzającą do dalszych, wnikliwych analiz. W przyszłości należałoby podjąć szczegółowe badania (także socjologiczne) i otwartą dyskusję na wyżej opisany problem.

Wokół rozumienia terminu „hejt internetowy”

W literaturze przedmiotu istnieje wiele sposobów definiowania „hejtu internetowego”⁶. Najczęściej badacze rozpatrują to zagadnienie pod kątem społecznym, prawnym i psy-

4 Do takich wniosków prowadzą m.in. badania przeprowadzone przez międzynarodową organizację Global Dignity oraz Naukową i Akademicką Sieć Komputerową (NASK). Zobacz o tym np. w: „«Hejt»: wszystko zaczyna się od języka”, dostęp 1.02.2019, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1393109,mowa-nienawisci-w-internecie-hejt.html>; Global Dignity Poland, „Wilki i owce w Internecie, czyli raport na temat hejtu wśród młodzieży”, dostęp 1.02.2019, http://brpd.gov.pl/sites/default/files/iqs_raport_z_badania.pdf.

5 „«Hejt»: wszystko zaczyna się od języka”, 1–2.

6 Zobacz np.: Katarzyna Garwol, „Hejt w internecie – analiza zjawiska”, *Edukacja – Technika – Informacja* 4 (2016): 304–309; Grzegorz Urbanek, „Hejt jako społeczny przejaw patologii w Internecie. Próba klasyfikacji adresatów”, *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje* 29 (2018): 218–237.

chologicznym, posługując się terminem „mowa nienawiści” (ang. *hate speech*)⁷. Stopniowo też rozszerzają obszar badawczy. Zwracają uwagę na pedagogiczne aspekty „hejtu internetowego”, akcentując przy tym potrzebę podejmowania działań wychowawczych i profilaktycznych⁸. Dostrzegają też trudności w definiowaniu zjawiska „hejtu internetowego”⁹.

Opisując „hejt internetowy”, badacze przypominają, że termin ten pochodzi od angielskiego słowa „hate”, co oznacza „nienawidzić”¹⁰. Jego synonimami, jak już wyżej zauważono, są takie terminy jak: „mowa nienawiści” i „cyberhejt”¹¹. Tak pierwsze, jak i drugie określenie rodzi problemy związane z jednoznacznym zdefiniowaniem tego zjawiska. Zdaniem badaczy zakres znaczeniowy „hejtu internetowego” zależy od kontekstu¹². Również fakt, że to zjawisko społeczne ewoluje, wymaga nowych, a zarazem pogłębianych analiz. W definiowaniu „hejtu internetowego” należy zatem uwzględnić jego szeroki zakres i wieloaspektowość.

Niejednokrotnie badacze określają „hejt internetowy” jako pisemne wypowiedzi, które mają znamiona pozbawionej merytorycznych argumentów wrogości i agresji¹³. Przekłada się to na poniżanie, wyszydzanie, oskarżanie jednostki lub grupy z powodów od niej niezależnych, takich jak np. płeć, sytuacja materialna i/lub społeczna rodziny pochodzenia, szkoła, miejsce zamieszkania¹⁴. W odniesieniu do młodzieży „hejt internetowy” jest rozpatrywany głównie w kontekście aktywności młodego pokolenia na portalach społecznościowych, a zwłaszcza korzystania z Facebooka i Instagrama¹⁵. Najczęściej badacze kojarzą go ze złośliwymi uwagami i komentarzami skierowanymi pod adresem

7 Zobaczn np. Marta Juza, „Hejterstwo w komunikacji internetowej: charakterystyka zjawiska, przyczyny i sposoby przeciwdziałania”, *Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja* 25 (2015): 27–50; Emilia Szymczak, „Hejting jako przykład współczesnego zagrożenia w przestrzeni społecznej”, dostęp 3.02.2019, http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/14438/1/SE_37_2015_Szymczak.pdf; Michał Wawrzyniak, *Hejtoholik, czyli jak zaszczerpić się na hejt, nie wpaść w pułapkę obgadywania oraz nauczyć zarabiać się na tych, którzy Cię oczerniają* (Gliwice: Helion, 2015).

8 Zobaczn np. Agnieszka Kolek, „Zachowania dysocjalne młodzieży w przestrzeni internetowej: implikacje pedagogiczne”, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1 (2018): 47–53; Małgorzata Łoskot, „Hejt w sieci. Groźny przejaw uczniowskiej mowy nienawiści”, dostęp 1.02.2019, <https://www.glospedagogiczny.pl/artukul/hejt-w-sieci-grozny-przejaw-uczniowskiej-mowy-nienawisci>.

9 Zobaczn np. Urbanek, „Hejt jako społeczny przejaw patologii w Internecie”, 218–237.

10 Garwol, „Hejt w internecie – analiza zjawiska”, 304–309.

11 Juza, „Hejterstwo w komunikacji internetowej: charakterystyka zjawiska, przyczyny i sposoby przeciwdziałania”, 27–29.

12 Garwol, „Hejt w internecie – analiza zjawiska”, 304–309; Anna Niepytalska-Osiecka, „O fejku, lajku i hejcie w polszczyźnie internetowej”, *Język Polski* 4 (2014): 343–352.

13 Garwol, „Hejt w internecie – analiza zjawiska”, 304–309; Urbanek, „Hejt jako społeczny przejaw patologii w Internecie”, 218–237.

14 Urbanek, „Hejt jako społeczny przejaw patologii w Internecie”, 218–237.

15 Zobaczn np. Jacek Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży* (Kraków: „Impuls”, 2012); Sławomir Rębisz, Ilona Sikora, Katarzyna Smoleń-Rębisz, „Świadomość i skala zjawiska cyberprzemocy wśród młodzieży gimnazjalnej województwa podkarpackiego”, *Edukacja – Technika – Informatyka* 3, 3 (2017): 231–238; Klaudia Rosińska, „Zjawisko hejtingu wśród młodzieży”, *Kultura – Media – Teologia* 29 (2017): 12–13.

rówieśników, ośmieszaniem innych, drwieniem z kolegów i koleżanek oraz kierowaniem w ich stronę przykrych i złośliwych słów. Niekiedy też młode osoby wypowiadają się w sposób agresywny na temat polityków, celebrytów, nauczycieli, wychowawców, kapłanów i katechetów. Tego rodzaju zachowania są wyraźnie oddzielane przez badaczy od trollowania, najczęściej rozumianego jako „antyspołeczne zachowanie, które charakterystyczne jest dla forów dyskusyjnych oraz innych miejsc w przestrzeni wirtualnej, w których prowadzi się dyskusje. Polega ono na zamierzonym wysyłaniu napastliwych, kontrowersyjnych i często też nieprawdziwych przekazów, które mają na celu obrażenie lub ośmieszenie innych użytkowników dyskusji”¹⁶. Troll swoimi komentarzami na forach internetowych, chatach i grupach dyskusyjnych prowokuje uczestników dyskusji, a przy tym stara się na siebie zwrócić uwagę. Często jednak nie wyraża swojej opinii na dany temat. Hejter natomiast wyraża swoje poglądy w sposób zdecydowany, zamieszczając negatywne komentarze pod adresem innych użytkowników. Celem działania osoby hejtującej jest zazwyczaj ośmieszenie adresata i pomniejszenie jego wartości. Co więcej, komentarze hejtera skierowane w stronę rówieśników często są uznawane przez badaczy jako rodzaj prześladowania, nękania psychicznego i cyberprzemocy¹⁷.

Wobec powyższych stwierdzeń uzasadnione jest rozumienie „hejtu internetowego” jako jednej z form agresji elektronicznej i cyberprzemocy, w której mieszczą się „wszelkie rodzaje wypowiedzi agresywnych, przekraczających granice kultury i dobrego wychowania, których jednak nie da się zdefiniować jako mowy nienawiści”¹⁸, w tym także wulgaryzmy i „mowa nienawiści”. Nosi ona znamiona zachowania destrukcyjnego. Przyczynia się bowiem do powolnego niszczenia innych osób oraz burzenia ładu społecznego i łamania prawa. Negatywnie wpływa na pojedyncze osoby i grupy. Dla młodych hejterów Internet stanowi narzędzie, którym najczęściej posługują się w celu nękania wybranych przez siebie rówieśników, a sporadycznie także celebrytów, polityków, nauczycieli, katechetów i kapłanów. Negatywne, skrajnie krytyczne, obraźliwe i agresywne komentarze hejterów dotyczą m.in. wyglądu zewnętrznego osoby, zachowania danej osoby lub grupy, jej zainteresowań, postaw i zachowań¹⁹. W takim też znaczeniu terminem „hejt internetowy” posługują się autorzy w analizach podjętych w niniejszym opracowaniu.

Zjawisko hejtingu internetowego wśród młodzieży

Powszechny dostęp młodzieży do Internetu sprawia, że tego rodzaju technologia jest jednym z narzędzi poszukiwania i gromadzenia informacji oraz komunikowania się w gru-

16 Garwol, „Hejt w internecie – analiza zjawiska”, 305.

17 Garwol, „Hejt w internecie – analiza zjawiska”, 305.

18 Rosińska, „Zjawisko hejtingu wśród młodzieży”, 9–23.

19 Garwol, „Hejt w internecie – analiza zjawiska”, 305; Łoskot, „Hejt w sieci. Groźny przejaw uczniowskiej mowy nienawiści”; porównaj: Global Dignity Poland, Fundacja Świadomego Rozwoju, „Jak radzić sobie w sytuacji doświadczenia przez ucznia zjawiska hejtu. Materiały dla nauczycieli”, dostęp 10.02.2019, <https://www.nowaera.pl/pobieranie-pliku-6cf4bb224f7ed5fe5771a5c384058c28.pdf>.

pie rówieśniczej. Oprócz pozytywnych aspektów sytuacja ta prowokuje również do negatywnie ocenianych zachowań. Internet często bowiem jest używany przez młodzież w sposób szkodliwy. Młode osoby coraz częściej wykorzystują go w celach destrukcyjnych (np. żeby kogoś obrazić, złośliwie skrytykować i ośmieszyć, a nawet znieważać), co sprawia, że zjawisko hejtingu internetowego wśród młodzieży staje się powszechnym problemem²⁰.

Badacze zgodnie twierdzą, że u podstaw hejtowania przez młode pokolenie znajdują się różne czynniki o charakterze zewnętrznym, pozainternetowym, a także podmiotowym²¹. Powszechne korzystanie z nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych (np. telefonów komórkowych, tabletów, laptopów, smartfonów), które posiadają dostęp do Internetu, niejako w sposób naturalny powoduje, że skala zjawiska hejtingu internetowego rośnie²². Dodatkowo zmiany psychofizyczne zachodzące w wychowankach w okresie dorastania, a zwłaszcza „chwiejność emocjonalna (...), łatwość przechodzenia od jednego nastroju do innego, (...) ambiwalencja uczuć polegająca na jednoczesnym przeżywaniu przeciwstawnych emocji, np. miłości i nienawiści, radości i smutku”²³ mogą prowadzić do destrukcyjnych zachowań w Internecie. Również dążenie młodzieży do autonomii, znajdujące wyraz m.in. w negatywnej postawie wobec całego społeczeństwa czy też obowiązujących norm i przepisów²⁴, jest jednym z czynników wywołujących zachowania agresywne w sieci internetowej. Młodzi, chcąc „wyładować energię i negatywne emocje”²⁵, złość oraz pokazać odwagę i bohaterstwo, dopuszczają się w świecie wirtualnym czynów, które świadczą o napięciu emocjonalnym oraz potrzebie silnych wrażeń i przeżyć²⁶. Wykazują przy tym niedostateczną umiejętność kontroli i akceptowanej społecznie ekspresji emocji. Różne sytuacje, które powodują frustrację u młodzieży, często w dalszej konsekwencji przekładają się na hejtowanie w Internecie. Sprawcy sami stają się ofiarami agresji elektronicznej²⁷.

Również forma komunikowania się za pomocą Internetu może rodzić agresję rozmówców. Anonimowość i brak bezpośredniego kontaktu z adresatem sprzyja zarówno

20 Magdalena Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, dostęp 12.02.2019, <http://www.swiatproblemow.pl/internetowy-hejt-po-obu-stronach-monitora-konsekwencje-cyberprzemocy>; Tomasz Kozłowski, „Fabryki hejterów”, *Dyrektor Szkoły* 6 (2017): 70–72; Tomasz Siemianowski, et al., *Ewolucja hejtowskiej mowy nienawiści w cyberbullying jako rzeczywiste zagrożenie bezpieczeństwa młodzieży i małoletnich użytkowników Internetu* (Białystok: Partner Poligrafia Andrzej Kardasz, 2017).

21 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 1–2; Łoskot, „Hejt w sieci. Groźny przejaw uczniowskiej mowy nienawiści”, 1–2; Jacek Pyżalski, „Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży – różne wymiary zjawiska”, dostęp 3.02.2019, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5379/1/agresja_elektroniczna_dzieci_i_mlodziemy.pdf.

22 Marcin Teodorczyk, „Hejting jako niechlubny trend w komunikacji rówieśniczej”, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 7 (2015): 60–62.

23 Konferencja Episkopatu Polski, „Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce” (Częstochowa: Edycja św. Pawła, 2018), 55 (dalej PPK 2018).

24 PPK 2018, 97.

25 PPK 2018, 97.

26 PPK 2018, 97.

27 Łoskot, „Hejt w sieci. Groźny przejaw uczniowskiej mowy nienawiści”, 1–2.

wyrażaniu kontrowersyjnych opinii, jak też obrażaniu innych. Poczucie anonimowości nie jest jednak – jak trafnie zauważa Magdalena Goetz – „warunkiem koniecznym do rozhamowania”²⁸, lecz czynnikiem sprzyjającym temu zjawisku. Świadomość tego ma wielu użytkowników portali społecznościowych. Często bowiem hejter publikuje swoje komentarze pod prawdziwymi nazwiskami²⁹. Część młodzieży czuje się w sieci bezkarnie. Uważa, że może wyrażać swoje opinie publicznie nawet wtedy, gdy godzą one w godność drugiego człowieka oraz ośmieszają i znieważają go³⁰.

Zazwyczaj też młode osoby inaczej zachowują się w Internecie niż w świecie realnym. Fakt, że nie widzą emocji, mimiki, mowy ciała i reakcji drugiej osoby sprzyja hejtowaniu. Prowokuje do ostrej wymiany agresywnych zdań, obelg, kłótni, gróźb i wyzwisk. Sprawia, że wielu hejterów nie zdaje sobie sprawy z powagi i rozmiarów wyrządzonej krzywdy³¹.

Część młodych internautów ulega „internetowym efektom odhamowania”³². Przestają oni w sieci „odczuwać zahamowania, charakterystyczne dla kontaktów twarzą w twarz”³³. Tego rodzaju zachowanie może mieć pozytywne znaczenie dla osoby, zwłaszcza wtedy, gdy jest ona nieśmiała, a dzięki możliwości wypowiedzenia się w Internecie zyskuje pewność siebie. Odhamowanie ma też wydźwięk negatywny. Chodzi tu m.in. o sytuacje, gdy osoba na portalach społecznościowych i formach internetowych stosuje agresję werbalną (np. obraża innych i ich poglądy, oskarża i pisze oszczerstwa). Niewątpliwie wyżej wymienione zachowania w Internecie w znacznym stopniu zależą od osobistych uwarunkowań i cech. Trzeba jednak pamiętać, że „sieć jest miejscem, gdzie stosunkowo łatwiej uaktywniają się ciemne strony określonych osób”³⁴.

Wśród młodzieży język wulgaryzmów staje się coraz bardziej popularny, co znajduje również wyraz w hejtowaniu³⁵. Najczęściej młode osoby piszą komentarze w Internecie, a niekiedy także zamieszczają w sieci zdjęcia i filmy. Bez wątpienia młode pokolenie na portalach społecznościowych coraz częściej przekracza granice kultury osobistej. Zapomina, że po drugiej stronie jest człowiek, który ma swoją godność, emocje, wrażliwość i potrzeby³⁶. Spędzając dużo czasu w świecie wirtualnym, młode osoby szukają wrażeń oraz możliwości odreagowania uczuć i emocji. Dla nich hejt staje się formą rozrywki

28 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 4.

29 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 4.

30 Heuristic. Agencja interaktywna, „Cyber – przemoc czyli agresja w Internecie – skąd się bierze”, dostęp 20.02.2019, <https://www.heuristic.pl/blog/internet/Cyber-przemoc-czyli-agresja-w-Internecie-skad-sie-bierze;211.html>.

31 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 4–6.

32 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 4–6.

33 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 4–6.

34 Heuristic. Agencja interaktywna, „Cyber – przemoc czyli agresja w Internecie – skąd się bierze”, 3.

35 Stanisław Kozak, *Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości. Przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinach i w szkołach* (Warszawa: Difin, 2014), 139–162.

36 Kozak, *Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości. Przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinach i w szkołach*, 139–162; zobacz także i porównaj np. Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 3–8; Łoskot, „Hejt w sieci. Groźny przejaw uczniowskiej mowy nienawiści”, 1–2.

i zabawy cudzym kosztem. Wprowadza ich w dobry nastrój. Hejtu nierzadko dopuszczają się młode osoby o mieszczącym się w normie poziomie empatii. Wśród hejterów spotykamy również osoby o cechach i stylu funkcjonowania charakterystycznych dla makiawelizmu, narcyzmu i psychopatii, co sprzyja zachowaniom antyspołecznym. Tak więc zarówno poczucie nudy i samotności, jak też zazdrość, bezradność, niska samoocena, potrzeba zwrócenia na siebie uwagi, dążenie do zyskania popularności oraz zaburzona osobowość przyczyniają się do wszelkich działań, które noszą znamiona hejtu³⁷.

W praktyce hejter może ciągle oddziaływać na ofiarę i łatwo upubliczniać akty agresji, gdyż Internet mu to umożliwia. Ofiara hejtingu „jest w zasadzie cały czas dostępna dla jej sprawcy”³⁸. Ciągle towarzyszy jej uczucie napięcia, zagrożenia i osaczenia. Raz opublikowany w sieci krzywdzący materiał informacyjny może pozostać w niej w zasadzie już na zawsze. Zupełnie inaczej jest ze słowami, które człowiek wypowiada w realnym życiu: wybrzmiewają one i przemijają, a często odchodzą w niepamięć. „Hejt internetowy”, nawet jeśli zostaje skasowany, to w jego miejsce pojawiają się nowe komentarze, informacje, zdjęcia i filmy. Ofiara hejtingu doświadcza też, że świadkiem ataków na jej osobę są setki, a nawet miliony osób, które korzystają z Internetu. Powszechny dostęp do Internetu sprawia, że samo atakowanie ofiary jest proste i zajmuje mało czasu. Również niewielkie negatywne konsekwencje dla sprawcy nie odstraszą go od hejtowania³⁹.

Charakteryzując hejting wśród młodzieży, należy zauważyć, że tego rodzaju zachowania niosą negatywne i poważne konsekwencje przede wszystkim dla ofiary. Badania wskazują jednoznacznie⁴⁰, że hejting – jako sytuacja chronicznie stresująca – „jest skorelowany z licznymi problemami i zaburzeniami z obszaru zdrowia psychicznego”⁴¹. Do nich – jak trafnie zauważa M. Goetz – należy zaliczyć „zwłaszcza poczucie bezradności, spadek samooceny/poczucia własnej wartości, obniżony nastrój, a nawet depresję, problemy z koncentracją, lęk, zaburzenia psychosomatyczne, zaburzenia snu czy apetytu”⁴² oraz podwyższone ryzyko prób samobójczych. Pod wpływem hejtingu pogarsza się funkcjonowanie ofiary, która może np. wycofywać się, izolować od rówieśników, odczuwać smutek, przygnębienie, frustrację, a niekiedy także agresję. Również sprawca hejtingu doświadcza szkodliwych konsekwencji swoich zachowań. Utrwala w sobie niewłaściwe i destrukcyjne wzorce postępowania i komunikowania się z innymi oso-

37 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 3–8.

38 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 4.

39 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 4.

40 Zobacz np. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, passim; Wojciech Walat, „Reakcja uczniów, nauczycieli i rodziców na zjawisko cyberprzemocy”, dostęp 2.03.2019, [41 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 6–7.](https://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjJhfiOw17hAhUZAIAIHTfmBQ0QFjAAegQICRAC&url=http%3A%2F%2Fcejsh.icm.edu.pl%2Fcejsh%2Felement%2Fbwmeta1.element.desklight-c7242aa1-2dec-43ed-b102-3e0102e1740c%2Fc%2F034_ETI_nr_Vol_6_4_Reakcja_uczniow.pdf&usq=AOvVaw1_cUyei0uh4lDWy9eIo-1f; Anna Waligura-Huk, <i>Cyberprzemoc wśród młodzieży ze szkół wiejskich</i> (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015).</p></div><div data-bbox=)

42 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 6–7.

bami. Nie zawsze też znajduje akceptację dla swoich zachowań w grupie rówieśniczej, co sprzyja izolacji, frustracji i agresji⁴³. Z kolei świadkowie hejtingu często doświadczają uczucia bezradności i niepokoju. Wynika to m.in. z faktu, że nie potrafią pomóc ofierze. Również świadomość, że w każdej chwili hejter może zmienić obiekt swojej agresji, rodzi lęk wśród świadków. Niekiedy też przyczynia się do zagłuszania empatii, a nawet do decyzji o przyłączeniu się do sprawy⁴⁴. Co ważne, wszystkie wyżej wymienione doświadczenia mają destrukcyjne znaczenie w rozwoju osobowości młodego człowieka. Mogą przyczynić się do niewłaściwego i dysfunkcjonalnego zachowania lub też myślenia pozbawionego realizmu i obiektywizmu. Aktualne i pożądane są zatem kompleksowe działania wychowawczo-profilaktyczne podejmowane w szkole.

Rekolekcje szkolne w służbie wychowania i profilaktyki

Przywołane wcześniej ustalenia dotyczące hejtingu wśród młodzieży pokazały, że zagadnienie to jest nie tylko aktualne, ale także rodzi określone zadania wychowawcze. Wymaga nieustannego zaangażowania rodziców, nauczycieli, katechetów i duszpasterzy, oraz poszukiwania nowych rozwiązań i podejmowania zróżnicowanych działań, które służą profilaktyce. Jedną z propozycji organizacyjnych o istotnym znaczeniu wychowawczym są rekolekcje szkolne. „Stwarzają one szansę na głoszenie Dobrej Nowiny oraz wspieranie uczniów w odkrywaniu na nowo Bożej miłości objawionej w pełni w Jezusie Chrystusie i odpowiadanie na tę miłość poprzez przyjęcie Jezusa Chrystusa jako swojego Pana i Zbawiciela oraz nawiązanie więzi z Chrystusem i Jego Kościołem”⁴⁵. Wymagają jednak podejmowania działań ewangelizacyjnych przekraczających tradycyjne modele rekolekcji szkolnych. W praktyce godna uwagi wydaje się propozycja organizowania pełnych (3-dniowych) rekolekcji szkolnych o charakterze otwartym, prowadzonych zgodnie z założeniami modelu szkolno-parafialnego lub szkolno-ewangelizacyjnego⁴⁶. Podczas ich trwania młodzież nie wyłącza się ze swoich codziennych obowiązków, nie zmienia miejsca pobytu, lecz w czasie przeznaczonym na rekolekcje gromadzi w miejscu ich głoszenia, by wziąć udział w ćwiczeniach i spotkaniach rekolekcyjnych organizowanych w kościele parafialnym i w szkole. W programie tego rodzaju rekolekcji szkolnych uwzględnia się zarówno część liturgiczną, jak i pedagogiczną. Spotkania rekolekcyjne odbywają się nie tylko w kościele, ale także w szkole. W części liturgicznej przewiduje się Eucharystię, adorację, nabożeństwa (np. pokutne) i konferencje tematyczne. Z kolei

43 Łoskot, „Hejt w sieci. Groźny przejaw uczniowskiej mowy nienawiści”, 1–2.

44 Goetz, „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”, 7.

45 Anna Zellma, Wojśław Czupryński, Hubert Tryk, *Rekolekcje szkolne jako forma ewangelizacji dzieci, młodzieży i dorosłych* (Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 2018), 75–76; porównaj: Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce* (Kraków: WAM, 2001), nr 84.

46 Zainteresowanych różną typologią i modelami rekolekcji szkolnych odsyła się do: Stanisław Janiga, Mirosław Chmielewski, „Rekolekcje szkolne w polskiej praktyce katechetycznej”, *Biuletyn Edukacji Medialnej* 1 (2013): 5–21.

część pedagogiczna składa się m.in. z różnych zajęć warsztatowych i spotkań z zaproszonymi gośćmi, co zasługuje na szczególną uwagę w kontekście przeciwdziałania hejtowi wśród młodzieży⁴⁷. Pozwala podejmować tę problematykę, zapraszać kompetentne osoby oraz stwarza przestrzeń do dialogu z młodzieżą.

Przepowiadając słowo Boże, duszpasterze, katecheci i ewangelizatorzy nie tylko mogą, ale także powinni wychodzić od doświadczeń uczniów⁴⁸. Nawiązanie do aktualnych problemów (np. związanych z hejtowaniem w Internecie) będzie wzbudzało zainteresowanie. Pozwoli dokonywać interpretacji doświadczeń uczniów w świetle słowa Bożego i nauczania Kościoła. Dzięki temu młodzież łatwiej dostrzeże, że przepowiadana Dobra Nowina nie jest oderwana od jej życia, lecz rozświetla codzienną egzystencję również młodych ludzi i pomaga znaleźć odpowiedź na pytanie o sens bycia dobrym, uprzejmym, życzliwym, koleżeńskim oraz odkryć wartość przestrzegania podstawowych zasad życia społecznego (także w przestrzeni wirtualnej)⁴⁹. Może też skłaniać do osobistej refleksji oraz motywować do dialogu z Bogiem. W praktyce dobór konkretnych treści przepowiadania, które służyłyby przeciwdziałaniu hejtowi wśród młodzieży, determinowany jest sytuacją adresatów, warunkami organizacyjnymi (np. czasem i miejscem) oraz kompetencjami (w tym także podstawowymi umiejętnościami pedagogicznymi) rekolekcjonisty⁵⁰. Warto przy tym uwzględnić nauczanie Kościoła na temat mowy nienawiści, zwracając uwagę na zagrożenia i potrzebę rozważnego korzystania z nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych. W realizacji tego zadania pomocne mogą okazać się wyjaśnienia zawarte w *Katechizmie Kościoła Katolickiego dla młodych Youcat*⁵¹, orędziach i przemówieniach papieża Franciszka skierowanych do młodzieży⁵² oraz w posynodalnej adhortacji *Christus vivit* do młodych i całego Ludu Bożego⁵³. Papież przypomina, że środowisko cyfrowe stanowi nowe narzędzie komunikowania się i tworzenia więzi. Może ułatwiać inicjatywy i działania społeczne, duszpasterskie, wychowawcze, a zarazem sprzyjać nieludzkim zachowaniom (w tym także hejtowi). Stąd też nowym wyzwaniem staje się uczenie młodzieży – także w czasie spotkań rekolekcyjnych – dobrej i zdro-

47 Janiga, Chmielewski, „Rekolekcje szkolne w polskiej praktyce katechetycznej”, 5–21.

48 Zellma, Czupryński, Tryk, *Rekolekcje szkolne jako forma ewangelizacji dzieci, młodzieży i dorosłych*, 75–76. Zobacz również: Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne* (Poznań: Pallottinum, 2015), nr 7.

49 Zellma, Czupryński, Tryk, *Rekolekcje szkolne jako forma ewangelizacji*, 74–83.

50 Szczegółowe analizy dotyczące treści przepowiadania wykraczają poza charakter i zakres merytoryczny niniejszego opracowania.

51 *Youcat polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych* (Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2011), nr 459–461.

52 Zobacz np. Franciszek, „Orędzie na XXXIII Światowy Dzień Młodzieży 2018 r.”, dostęp 12.05.2019, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/sdm2018-lev_11022018.html; Franciszek, „Szczęście to nie aplikacja na telefon”, dostęp 12.05.2019, <https://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/dokumenty/przemowienia-papieskie/art,133,szczescie-to-nie-aplikacja-na-telefon-komorkowy.html>.

53 Franciszek, *Posynodalna adhortacja apostolska „Christus vivit” do młodych i całego Ludu Bożego* (23.03.2019) (Kraków: Wydawnictwo M, 2019).

wej komunikacji interpersonalnej oraz dokonywania autorefleksji na temat używania nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Podczas rekolekcji szkolnych (np. w czasie homilii, kazania tematycznego, konferencji tematycznych, spotkań formacyjnych, zajęć warsztatowych) należy zwrócić szczególną uwagę na takie zagadnienia jak: godność osoby ludzkiej, odpowiedzialność nie tylko za siebie, ale także za drugiego człowieka, budowanie ładu społecznego, życzliwość, wyrozumiałość, wrażliwość na drugiego człowieka⁵⁴. Wymienione treści wymagają powiązania zarówno z przykazaniem miłości Boga i bliźniego, jak też z Dekalogiem i Kazaniem na Górze. Istotne jest też łączenie przepowiadania słowa Bożego z konkretnymi sytuacjami hejtingu w Internecie. Warto przy tym zwrócić uwagę na wyżej opisane zagrożenia wynikające z „hejtu internetowego”, a zwłaszcza na destrukcyjny wpływ hejtu na życie osobiste i społeczne oraz dla rozwoju duchowego⁵⁵. Wymaga to odwołania do podstawowych wartości moralnych, takich jak: godność osoby ludzkiej, prawda, dobro, miłość bliźniego (także nieprzyjaciela), szacunek dla każdego człowieka, odpowiedzialność za słowa i czyny, dobro wspólne⁵⁶. Z tym wiąże się konieczność ukazania wartości życia zgodnego z Ewangelią i Dekalogiem oraz motywowanie uczestników rekolekcji szkolnych do praktykowania uczynków miłosierdzia⁵⁷.

Rekolekcjonista powinien też zachęcić młodzież do przekraczania zasady wzajemności, czyli „oko za oko, ząb za ząb”, poszukiwania odpowiedzi na pytanie: „Co zrobiłby na moim miejscu Jezus”? oraz modlitwy i przebaczenia. W praktyce ważną rolę odgrywa również nabożeństwo pokutne oraz możliwość rozmowy duszpasterskiej⁵⁸. Niemniej istotny jest sakrament pokuty i pojednania, w czasie którego młodzież będzie mogła swobodnie porozmawiać z kapłanami o swoich problemach (także tych związanych z brakiem poczucia bezpieczeństwa w Internecie).

Obok zagadnień, które rekolekcjonista podejmuje w czasie homilii, znaczącą rolę spełnia zarówno umiejętność interpretacji słowa Bożego (w tym także logiczna i rozumowa argumentacja, budzenie pozytywnych uczuć, ukazywanie indywidualnych i społecz-

54 Michał Wilkosz, „Przepowiadanie słowa w kontekście przemian religijności młodych Niemców i Polaków”, *Polonia Sacra* 22, 1 (2018): 63–180.

55 Przygotowując homilie i konferencje tematyczne na ten temat, warto skorzystać z *Katechizmu Kościoła Katolickiego*, z *Youcat polski. Katechizmu Kościoła Katolickiego dla młodych* oraz z orędzi papieskich na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu. Zobacz np. *Katechizm Kościoła Katolickiego* (Poznań: Pallottinum 1994); *Youcat polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych*, nr 459–461. Franciszek, „Orędzie na 53. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu. «Wszyscy tworzymy jedno» (Ef 4,25). Od wirtualnych wspólnot społecznościowych do wspólnot ludzkich” (24.01.2019), dostęp 8.04.2019, <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2019-01/papiez-oredzie-srodki-przekazu.html>.

56 Pomocne mogą okazać się tu zarówno teksty biblijne, jak i nauczanie Kościoła. Zobacz np. wskazania zawarte w: Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium homiletyczne*, nr 7–8, 62–63; porównaj: Michał Wyrostkiewicz, „Agresja bez skutków ubocznych?: chrześcijanin wobec przemocy w mediach”, *Katecheta* 53, 11 (2009): 47–49.

57 Na szczególną uwagę zasługują treści skierowane do młodych przez papieża Franciszka w *Posynodalnej adhortacji apostołskiej „Christus vivit” do młodych i całego Ludu Bożego* (23.03.2019) oraz w *Adhortacji apostołskiej „Evangelii gaudium” o głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie* (24.11.2013) (Kraków: Wydawnictwo M, 2013).

58 Wilkosz, „Przepowiadanie słowa w kontekście przemian religijności młodych Niemców i Polaków”, 175–177.

nych korzyści z przyjęcia i realizacji Ewangelii, przejrzystość układu treści, stopień jej powiązania z doświadczeniem życiowym młodzieży), jak też wiarygodność przepowiadającego i jego świadectwo wiary, zrozumiały język, siła i modulacja głosu oraz ścisłość w logicznej strukturze homilii⁵⁹. Dodatkowo podejmowane problemy można wzbogacić o dialog z młodzieżą, prezentację multimedialną i scenki dramatowe⁶⁰. Każde z proponowanych rozwiązań metodycznych sprzyja wielostronnej aktywizacji uczniów, pobudza do refleksji i interakcji z rówieśnikami w świecie realnym.

Równie istotne w przeciwdziałaniu hejtowi internetowemu wśród młodzieży są pozaliturgiczne rozwiązania metodyczne, takie jak np. konferencje tematyczne, warsztaty i spotkania edukacyjne. Organizatorzy rekolekcji szkolnych zobowiązani są do ich odpowiedniego przygotowania⁶¹. Przede wszystkim jednak powinni zorganizować spotkanie z osobami, które będą mogły podzielić się swoim doświadczeniem na tematy hejtu w Internecie i sposobów przeciwdziałania tego rodzaju destrukcyjnym zachowaniom. Konieczne jest wcześniejsze rozeznanie problemów, czemu może służyć ankieta przeprowadzona przed rekolekcjami⁶².

Niewątpliwie dla skutecznej profilaktyki duże znaczenie posiada odpowiedni dobór zapraszanych gości. Stąd też warto uwzględniać kompetencje danej osoby w zakresie problemu czy tematu „hejtu internetowego”. Powinny to zatem być takie osoby, jak np. policjant, psycholog, psycholog policyjny, pedagog, prawnik⁶³. Z ich udziałem można zorganizować dyskusję panelową, debatę, dyskusję za i przeciw, metaplan (dyskusję plakatową)⁶⁴. Do zadań wymienionych ekspertów należy m.in. ukazanie: 1) destrukcyjnego wpływu hejtu na życie osobiste i społeczne; 2) zagrożeń hejtingu dla rozwoju osobowego; 3) sposobów przeciwdziałania hejtowi w Internecie. Na szczególną uwagę zasługują tu – obok dyskusji – metody dramatowe (np. socjodrama, psychodrama) oraz klasyczna metoda problemowa, drzewko decyzyjne i metoda dylematu⁶⁵. Tego rodzaju rozwiązania metodyczne pozwalają głębiej poznać dany problem, wyrazić siebie, poznać inne spojrzenia na dany problem, dokonać analizy sytuacji i oceny zachowań przykładowych postaci, podjąć refleksję oraz dzielić się przeżyciami.

59 Bogdan Biela, „Uwarunkowania psychologiczno-społeczne przepowiadania słowa Bożego”, *Studia Pastoralne* 7 (2011): 100–118.

60 Zobacz szerzej o tym np. w: Edward Wiszowaty, „Technologie informacyjne w warsztacie homilisty”, *Poznańskie Studia Teologiczne* 29 (2015): 225–238.

61 Zobacz o tym np. w: Aleksandra Bałoniak, red., *Szkolne rekolekcje wielkopostne. Teoria i praktyka* (Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha, 2000).

62 Szerzej o tym zobacz w: Rafał Szymkowiak, *Bomba w szkole. Poradnik rekolekcjonisty* (Kraków: Wydawnictwo M, 2012), 25–30.

63 Szerzej o tym zobacz np. w: Anna Zellma, Edward Wiszowaty, *O Policję bliższą ludziom. Inspiracje pedagogiczne w służbie funkcjonariuszy* (Szczytno: Wydawnictwo WSPoL, 2017).

64 Zobacz np. Zellma, Czupryński, Tryk, *Rekolekcje szkolne jako forma ewangelizacji dzieci, młodzieży i dorosłych*, 84–112.

65 Zobacz szczegółowy opis metod w: Stanisław Łabendowicz, *Metodyka katechezy* (Radom: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium”, 2019).

Godne uwagi są również pytania skierowane do zaproszonych gości oraz projekcja filmu edukacyjnego o skutkach hejtu i mowy nienawiści, po którym ma miejsce dyskusja. Dla skutecznych działań wychowawczo-profilaktycznych w czasie rekolekcji szkolnych duże znaczenie ma bowiem wykorzystywanie pomocy audiowizualnych jako środka przekazu treści wiary. Jednym z takich narzędzi dydaktycznych jest film na temat hejtu. Język filmu pozwala wpłynąć na system wartości estetycznych, duchowych, moralnych i społecznych młodzieży oraz kształtować postawy młodzieży⁶⁶. Dobrze przygotowana i umiejętnie przeprowadzona przez rekolekcjonistę lub grupę ewangelizatorów dyskusja nad wspólnie obejrzanym filmem dotyczącym hejtu wzmacnia działania wychowawczo-profilaktyczne. Sprzyja minimalizacji ryzyka wystąpienia hejtingu internetowego wśród młodzieży, gdyż oddziałuje na wszystkie sfery osobowości. Wymaga jednak przekraczania tradycyjnego podejścia do rekolekcji szkolnych, poszukiwania innowacyjnych rozwiązań, korzystania z dobrych praktyk innych osób i współdziałania z różnymi podmiotami odpowiedzialnymi za przeciwdziałanie destrukcyjnym zachowaniom wśród młodzieży nie tylko w szkole, ale także w społeczności lokalnej.

Zakończenie

Rekolekcje szkolne stwarzają okazję do odpowiadania na nowe wyzwania w obszarze wychowania i profilaktyki, a tym samym do podejmowania innowacyjnych co do treści i metodyki działań wychowawczych i profilaktycznych. Jednym z tych wyzwań jest „hejt internetowy”. Uczniowie spotykają się z tym zagadnieniem w ramach spotkań wychowawczych w szkole. Mówienie o hejcie internetowym w czasie rekolekcji szkolnych sprzyja refleksji nad sobą w świetle słowa Bożego. Stanowi okazję do konfrontacji własnych zachowań z celem wyznaczonym każdemu człowiekowi przez Boga. Sprzyja refleksji modlitewnej i spojrzeniu na siebie, na swój sposób wartościowania oraz traktowania samego siebie i innych (w tym także rówieśników w Internecie) w świetle Ewangelii. Owocem takich rekolekcji szkolnych powinno być m.in. nawrócenie oraz zmiana dotychczasowego sposobu myślenia i postępowania. Chodzi tu zwłaszcza o wspieranie młodzieży w kształtowaniu postaw społecznych opartych na takich wartościach, jak prawda, dobro, godność drugiego człowieka, uczciwość, odpowiedzialność. To założenie koresponduje z istotą i celami rekolekcji szkolnych. Wymaga jednak odpowiedniego rozplanowania czasu nie tylko na formy liturgiczne, ale także na spotkania formacyjne angażujące młodzież.

Niewątpliwie, innowacyjne działania mogą wpłynąć korzystnie na jakość wychowania, formacji i profilaktyki. Ważne jest przy tym współdziałanie nauczycieli religii i duszpasterzy z gronem pedagogicznym i rodzicami oraz z osobami reprezentującymi podmioty zewnętrzne (np. z policją, psychologiem, prawnikiem). Wymienione podmioty na równi

⁶⁶ Zellma, Czupryński, Tryk, *Rekolekcje szkolne jako forma ewangelizacji dzieci, młodzieży i dorosłych*, 98.

odpowiadają bowiem za kształtowanie postaw prospołecznych młodzieży i motywowanie jej do świadomego, a zarazem odpowiedzialnego korzystania z Internetu.

Bibliografia

- Bałoniak, Aleksandra, red. *Szkolne rekolekcje wielkopostne. Teoria i praktyka*. Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha, 2000.
- Biela, Bogdan. „Uwarunkowania psychologiczno-społeczne przepowiadania słowa Bożego”. *Studia Pastoralne* 7 (2011): 100–118.
- Franciszek. „Orędzie na 53 Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu. «Wszyscy tworzymy jedno» (Ef 4,25). Od wirtualnych wspólnot społecznościowych do wspólnot ludzkich” (24.01.2019). Dostęp 8.04.2019. <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2019-01/papiez-oredzie-srodki-przekazu.html>.
- Franciszek. „Orędzie na XXXIII Światowy Dzień Młodzieży 2018 r.”. Dostęp 12.05.2019. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/sdm2018-lev_11022018.html.
- Franciszek. „Szczęście to nie aplikacja na telefon”. Dostęp 12.05.2019. <https://www.deon.pl/religia/serwis-papieski/dokumenty/przemowienia-papieskie/art,133,szczescie-to-nie-aplikacja-na-telefon-komorkowy.html>.
- Franciszek. *Adhortacja apostołska „Evangelii gaudium” o głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie* (24.11.2013). Kraków: Wydawnictwo M, 2013.
- Franciszek. *Posynodalna adhortacja apostołska Christus vivit do młodych i całego Ludu Bożego* (23.03.2019). Kraków: Wydawnictwo M, 2019.
- Garwol, Katarzyna. „Hejt w internecie – analiza zjawiska”. *Edukacja – Technika – Informacja* 4 (2016): 304–309.
- Global Dignity Poland, Fundacja Świadomego Rozwoju. „Jak radzić sobie w sytuacji doświadczenia przez ucznia zjawiska hejtu. Materiały dla nauczycieli”. Dostęp 10.02.2019. <https://www.nowaera.pl/pobieranie-pliku-6cf4bb224f7ed5fe5771a5c384058c28.pdf>.
- Goetz, Magdalena. „Internetowy hejt po obu stronach monitora: konsekwencje cyberprzemocy”. Dostęp 12.02.2019. <http://www.swiatproblemow.pl/internetowy-hejt-po-obustronach-monitora-konsekwencje-cyberprzemocy>.
- „«Hejt»: wszystko zaczyna się od języka”. Dostęp 1.02.2019. <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1393109,mowa-nienawisci-w-internecie-hejt.html>.
- Global Dignity Poland. „Wilki i owce w Internecie, czyli raport na temat hejtu wśród młodzieży”. Dostęp 1.02.2019. http://brpd.gov.pl/sites/default/files/iqs_raport_z_badania.pdf.
- Heuristic. Agencja interaktywna. „Cyber – przemoc czyli agresja w Internecie – skąd się bierze”. Dostęp 20.02.2019. <https://www.heuristic.pl/blog/internet/Cyber-przemoc-czyli-agresja-w-Internecie-skad-sie-bierze;211.html>.
- Janiga, Stanisław, Mirosław Chmielewski. „Rekolekcje szkolne w polskiej praktyce katechetycznej”. *Biuletyn Edukacji Medialnej* 1 (2013): 5–21.
- Juza, Marta. „Hejterstwo w komunikacji internetowej: charakterystyka zjawiska, przyczyny i sposoby przeciwdziałania”. *Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja* 25 (2015): 27–50.

- Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań: Pallottinum, 1994.
- Kolek, Agnieszka. „Zachowania dysocjalne młodzieży w przestrzeni internetowej: implikacje pedagogiczne”. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1 (2018): 47–53.
- Konferencja Episkopatu Polski. *Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce*. Kraków: WAM, 2001.
- Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2018.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. *Dyrektorium homiletyczne*. Poznań: Pallottinum, 2015.
- Kozak, Stanisław. *Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości. Przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinach i w szkołach*. Warszawa: Difin, 2014.
- Kozłowski, Tomasz. „Fabryki hejterów”. *Dyrektor Szkoły* 6 (2017): 70–72.
- Łabendowicz, Stanisław. *Metodyka katechezy*. Radom: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium”, 2019.
- Łoskot, Małgorzata. „Hejt w sieci. Groźny przejaw uczniowskiej mowy nienawiści”. Dostęp 2.03.2019. <https://www.glospedagogiczny.pl/artukul/hejt-w-sieci-grozny-przejaw-uczniowskiej-mowy-nienawisci>.
- Niepytalska-Osiecka, Anna. „O fejku, lajku i hejcie w polszczyźnie internetowej”. *Język Polski* 4 (2014): 343–352.
- Pyżalski, Jacek. „Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży – różne wymiary zjawiska”. Dostęp 3.02.2019. https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5379/1/agresja_elektroniczna_dzieci_i_mlodziemy.pdf.
- Pyżalski, Jacek. *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: „Impuls”, 2012.
- Rębisz, Sławomir, Ilona Sikora, Katarzyna Smoleń-Rębisz. „Świadomość i skala zjawiska cyberprzemocy wśród młodzieży gimnazjalnej województwa podkarpackiego”. *Edukacja – Technika – Informatyka* 3 (2017): 231–238.
- Rosińska, Klaudia. „Zjawisko hejtingu wśród młodzieży”. *Kultura – Media – Teologia* 29 (2017): 12–13.
- Rozporządzenie ministra edukacji narodowej z dnia 7 czerwca 2017 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Dz.U. 2017, poz. 1147.
- Siemianowski, Tomasz, Konrad Kordalewski, Jerzy Iwański, Sławomir Nosarzewski. *Ewolucja hejtowskiej mowy nienawiści w cyberbullying jako rzeczywiste zagrożenie bezpieczeństwa młodzieży i małoletnich użytkowników Internetu*. Białystok: Partner Poligrafia Andrzej Kardasz, 2017.
- Szymczak Emilia. *Hejting jako przykład współczesnego zagrożenia w przestrzeni społecznej*. Dostęp 3.02.2019. http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/14438/1/SE_37_2015_Szymczak.pdf.
- Szymkowiak, Rafał. *Bomba w szkole. Poradnik rekolekcjonisty*. Kraków: Wydawnictwo M, 2012.

- Teodorczyk, Marcin. „Hejting jako niechlubny trend w komunikacji rówieśniczej”, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 7 (2015): 60–62.
- Urbanek, Grzegorz. „Hejt jako społeczny przejaw patologii w Internecie. Próba klasyfikacji adresatów”. *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje* 29 (2018): 218–237.
- Walat, Wojciech. „Reakcja uczniów, nauczycieli i rodziców na zjawisko cyberprzemoc”. Dostęp 2.03.2019. http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-c724-2aa1-2dec-43ed-b102-3e0102e1740c/c/034_ETI_nr_Vol_6_4_Reakcja_uczniow.pdf.
- Waligura-Huk, Anna. *Cyberprzemoc wśród młodzieży ze szkół wiejskich*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015.
- Wawrzyniak, Michał. *Hejtoholik, czyli jak zaszczerpić się na hejt, nie wpaść w pułapkę obgadywania oraz nauczyć zarabiać się na tych, którzy Cię oczerniają*. Gliwice: Helion, 2015.
- Wilkoż, Michał. „Przepowiadanie słowa w kontekście przemian religijności młodych Niemców i Polaków”. *Polonia Sacra* 22, 1 (2018): 63–180.
- Wiązowaty, Edward. „Technologie informacyjne w warsztacie homilisty”. *Poznańskie Studia Teologiczne* 29 (2015): 225–238.
- Wyrostkiewicz, Michał. „Agresja bez skutków ubocznych?: chrześcijanin wobec przemocy w mediach”. *Katecheta* 53, 11 (2009): 47–49.
- Youcat polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych*. Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2011.
- Zellma, Anna, Wojsław Czupryński, Hubert Tryk. *Rekolekcje szkolne jako forma ewangelizacji dzieci, młodzieży i dorosłych*. Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 2018.
- Zellma, Anna, Edward Wiązowaty. *O Policję bliższą ludziom. Inspiracje pedagogiczne w służbie funkcjonariuszy*. Szczytno: Wydawnictwo WSPoL, 2017.